

Мегела К. І.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ ОПИС ДИСКУРСИВНИХ МАРКЕРІВ ЯК ЗНАРЯДДЯ ДЛЯ ПЕРЕКЛАДАЧА ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті здійснюється критичний аналіз різних лексикографічних джерел з огляду на їхнє використання у перекладі англійських дискурсивних маркерів. Розглядаються недоліки лексикографічного опису дискурсивних маркерів у перекладних та тлумачних словниках. Пропонуються способи удосконалення структури статті двомовного словника, в якій би враховувались прагматичні, стилістичні аспекти значень дискурсивних маркерів шляхом підбору доречних контекстуальних відповідників.

Ключові слова: дискурсивні маркери, переклад, словники, стилістична адекватність, прагматичні значення, смислова структура, контекстуальні відповідники.

В статье осуществляется критический анализ различных лексикографических источников с точки зрения их использования при переводе английских дискурсивных маркеров. Выявляются недостатки лексикографического описания дискурсивных маркеров в переводных и толковых словарях. Предлагаются способы усовершенствования структуры двуязычного словаря, в которой учитывались бы прагматические, стилистические аспекты значений дискурсивных маркеров посредством подбора уместных контекстуальных соответствий.

Ключевые слова: дискурсивные маркеры, перевод, словари, стилистическая адекватность, прагматические значения, смысловая структура, контекстуальные соответствия.

The article provides a critical analysis of various lexicographic sources in terms of their use in translating discourse markers. Drawbacks of presenting discourse markers in translation and explanatory dictionaries are revealed. The article suggests ways to enhance the structure of a bilingual dictionary that would consider pragmatic and stylistic aspects of discourse markers meanings by offering appropriate contextual correspondences.

Key words: discourse markers, translation, dictionaries, stylistic correspondence, pragmatic meanings, semantic structure, contextual correspondences.

На сьогодні існує суттєва проблема недостатньої фіксації значень та потенційно можливих відповідників службових слів у перекладних словниках. Існуючі двомовні словники не покривають і в малій мірі усіх тих засобів (в першу чергу, лексико-синтаксичних) передачі значень неповнозначних слів, якими володіє цільова мова.

Смислова структура слів недиференційованої семантики важко піддається вичерпному розкриттю через іншу мову. Тому двомовні словники нерідко надають доволі приблизну картину сукупності значень слова за допомогою перекладу [12, с. 191].

Щодо англо-українських словників, то лексикографічна інформація про дискурсивні маркери (*well, you know, oh, uh, ah, eh, now, I mean, why, you see*) тут зведена до мінімуму [1, с. 11]. Слід врахувати, що наявний у розпорядженні перекладача інструментарій у вигляді перекладних словників, навряд чи задовільний, коли мова йде про дискурсивні маркери: словникові статті в них описують лише деякі найбільш поширені значення, у той час як англійські дискурсивні маркери, які не мають чітких аналогів в українській мові, у перекладі можуть передаватися великою кількістю різних лексем, виразів, синтаксичних засобів в залежності від контексту. Зрозуміло, що наявні на сьогодні словники просто не в змозі дати адекватний опис всього спектру значень. Жодному словнику не під силу охопити усі відтінки живого людського мовлення, отже, співвідношення між словниковими та контекстуальними відповідниками несумісне.

В. Берков, порівнюючи підбір еквівалентів для словника з художнім перекладом, зазначає, що перекладач має справу з художнім текстом, який завжди унікальний, тоді як лексикограф прагне відшукати типові. Перекладач має право, вирішуючи задачу максимально адекватного відтворення конкретного тексту, використати еквівалент, який до нього ще ніким не вживався, не зареєстрований жодним двомовним словником та, можливо, ніколи в цьому значенні не буде вживатися. Лексикограф такого права позбавлений. Перекладач має справу з мовленням, а лексикограф – з мовою. Мовлення не має меж, бо кількість комбінацій мовних одиниць безкінечна. Навіть якщо зареєструвати усі українські відповідники англійських дискурсивних маркерів, які вже використані в найкращих англо-українських перекладах, то такий гіпотетичний англо-український словник відображав би лише те, що вже зроблено, а в нових перекладах виникли б нові, не враховані таким словником еквівалентні пари. Специфічні завдання художнього перекладу (наприклад, необхідність компенсації того, що було втрачено в іншій частині перекладу, ритмічні та евфонічні міркування, стилістичні нюанси) можуть вимагати пошуків іншого відповідника, ніж того, який пропонується двомовним словником [2, с. 140-141].

Про значні недоліки лексикографічного опису вигуків зауважувала Н. Курносова, яка у своїй розвідці запропонувала власну, оптимальну на її погляд, структуру статті двомовного словника. Авторка стверджує, що при описі вигуків у більшості двомовних перекладних словниках ігнорується прагматичний аспект їхньої функціональної семантики, та закликає зважати на конститутивні значення вигуків задля уникнення помилкового уявлення щодо моноеквівалентності цих одиниць [7, с. 2].

Для більшої наочності Н. Курносова демонструє фрагмент статті з вокабулою *ah* з одного з англо-російських словників, порівнюючи її з авторською лексикографічною розробкою.

Словник під ред. І. Гальперина та Е. Меднікової, як зауважує дослідниця, надає лише два російські відповідники до зазначеної лексеми – *ax!*, *a!*, що може вживатися лише у функціях вираження емоцій – радості, горя, захвату, здивування, сумніву [3, с. 68]. Однак, у словнику ми не знаходимо даних про прагматичні значення вигуку *ah* у фатичній функції здогадки, підтвердження, вагання та ін.

Н. Курносова значно розширює об'єм прагматичних значень мовної одиниці, серед яких: I. Надання експресивності висловлюванню: 1) виражає позитивні та негативні емоції: а) радість, задоволення, приємне здивування, тріумф – рос. *ax!*, *a!*, *o!*; б) смуток, жаль, неприємне здивування, розчарування – рос. *ax!* *o!*, *ox!* *ай-яй-яй!*, *эх!*; в) переляк, біль – рос. *ax!*, *ай!*, *ой!*, *ай-ай-ай!*, *у-у!*; г) гнів, обурення – *ax!*, *у-у!*, *a!*; д) прикрість, роздратування – *ax!*, *ox!*, *эх!*; е) зловтіха – *a!*, *a-a!*, *aga!*; 2) виражає оцінку подій: а) захоплення, захват – *ax!*, *o!*, *ox!*, *эх!* б) неприязнь, відроза, презирство – *a!*, *ax!*, *у-у!* в) докір – *ax!*, *эх!*, *ай-яй-яй!*; г) сарказм, іронія – *ax!*, *a!*, *o!*, *aga!*; 3) виражає прийняття / неприйняття сказаного, повідомленого: а) згода, схвалення – *ax*, *o*, *разумеется*, *конечно* и т.і.; незгода, відмова, протест – *ax*, *ox*, *ну что вы, бросьте, полно, оставьте* та ін. II. Слугує для встановлення або підтримки мовленнєвого контакту. 1) а) сприйняття інформації, зацікавленість – *ax!*, *a!*, *a-a!*, *да-да!*; б) пригадування, здогадка – *a*, *a-a...*, *aga*, *да-да!*; *підтвердження, розуміння* – *ax*, *вот как, понятно!*; 2) вагання, невпевненість, пошук вдалого слова – *зм*, *хм*, *э...*, *так сказать...* [7, с. 4-6]

Ми переконані, що російська мова, так само як і українська, має набагато більше різноманітних лексико-синтаксичних ресурсів для адекватного відтворення функцій дискурсивних маркерів у художньому перекладі, ніж пропонує Н. Курносова. Свідченням цього є варіативне відтворення цих мовних елементів, як в межах одного перекладу, так і при співставленні діалогічних фрагментів першотвору з декількома варіантами їхнього перекладу.

Крім того, у запропонованій авторкою словникової статті відсутня вказівка на відмінності у вживанні відповідників цільової мови, тобто зовсім не враховані стилістичні нюанси, закладені у дискурсивних маркерах.

Паралельно з адекватністю семантичною у двомовних словниках в ідеалі має враховуватися й стилістична адекватність, тобто семантично точні еквіваленти у словнику повинні відповідати словам мови оригіналу в плані стилістики.

У цьому аспекті варто розрізняти поняття *стилістичного компоненту* структури значення відповідника та ознаку його *функціонально-стильової приналежності*. Під стилістичним компонентом значення мається на увазі емоційно-експресивні нашарування слова, що певним чином впливають на його смислове сприйняття та які в словниках позначаються відповідними позначками типу: “іронічне”, “лайливе”, “жартівливе”, “презирливе”, “брутальне”, “пестливе” тощо. Під функціонально-стильовою приналежністю слова розуміється його відповідність тому чи іншому різновиду національної мови залежно від територіальних, частотних, часових та інших ознак. Функціонально-стильова приналежність слів у словниках зазвичай має відповідні позначки: “книжне”, “офіційне”, “поетичне”, “розмовне”, “просторічне”, “архаїчне”, “застаріле”, “рідковживане” тощо [9, с. 196-197].

Український вигук *О* виявляється набагато обмеженішим у стилістичному плані, ніж англійський *Oh*. Недоречно використання його у перекладі здатне порушити єдність стилю друготвору з огляду на відповідність певній епосі, ситуації спілкування, соціальному статусу мовця, оскільки цей вигук надає висловлюванню пишномовності, та більш характерний для поетичного жанру [8, с. 129].

Стилістичний компонент, як елемент прагматичної інформації, несе інформацію про комунікативну компетенцію мовця. Наприклад, вибір перекладачем стилістично нейтрального або просторічного відповідника для англійського дискурсивного маркера дозволяє читачу друготвору сформувати певне уявлення про персонажа-мовця як про мовну особистість. Проте, словники переважно не відображають стилістичне забарвлення вигуків, у художніх перекладах вони “облагороджуються”, коли у цільовому тексті замість просторічної одиниці з'являється нейтральний відповідник.

Справжня стилістична експресія слова поза контекстом, поза даним смисловим полем комунікації в принципі неможлива. Словник вказує найбільш ймовірний стилістичний реєстр для слова, контекст, дискурс же розставляє всі крапки над “і” остаточно. Перекладач при цьому має пам'ятати, що як би ці проблеми не вирішувались в будь-якому двомовному словнику, еквіваленти, приклади, цитати, пояснення не зможуть вичерпати усіх випадків вживання слова [9, с. 198].

Англійські дискурсивні маркери не мають повних еквівалентів в українській мові. Часткову еквівалентність між лексичними елементами часом супроводжує розходження цілої низки значень, різний об'єм семантики слів мови оригіналу та їх еквівалентів в іншій мові.

В. Крупнов вважає, що всебічну картину значень лексем перекладачу має надавати тлумачний словник, який за допомогою цитат та ілюстрацій дозволяє краще побачити той ситуативно-мовленнєвий фон, в межах якого живе слово [6, с. 41]. Однак, за нашими спостереженнями, дефініції тлумачних словників не завжди дозволяють розкрити усе складне семантичне наповнення дискурсивних маркерів, тому дуже часто можна побачити незбіг еквівалентів за значеннями, представлених у словниках.

При відтворенні діалогічних фрагментів, що містять дискурсивні маркери, перекладач має чітко уявляти не лише семантику та функції англійських лексем, але й їх українських відповідників. Дані щодо останніх можна отримати з тлумачних словників української мови. З-поміж словників цього типу варто виокремити “Великий тлумачний словник української мови” під редакцією В. Бусела [4], який характеризується повнотою мовної лексики, детально розкриває семантику слів, інформує про структурні, граматичні особливості та можливості мовної одиниці, включає систему стильових і стилістичних позначок, часом дає етимологічні відомості про мовну одиницю, вказує на частотність її вживання, а також пропонує ілюстративний матеріал, що засвідчує реальне функціонування даної лексеми у мовленні.

Проте, варто врахувати, що у тлумачному словнику не завжди фіксуються усі допустимі складники смислу дискурсивних маркерів, які вкладає в них мовець, оскільки у словниках та тлумаченні слів покладені основні компоненти значення (ядро). Часто використання цих одиниць не є достатнім, велика кількість актуалізованих у мовленні або особистій свідомості мовця компоненти значень відносяться до розряду периферійних, і таким чином не відображені у словниках.

Згідно з тлумачним словником під ред. Бусела [4] український вигук *О* співпадає з англійським *Oh* лише за сімома потенційними значеннями, тоді як, за приблизними підрахунками О. Каптюрової, у вигуку *oh* виокремлюються 47 відтінків значень [5].

За лексикографічними джерелами [4, с. 16-21] переважна більшість значень української лексеми *ну* перетинаються з комунікативними функціями, що можуть виражатися дискурсивним маркером *well* в англійській мові. Попри можливість вираження подібних значень, лексема *ну* не є повним еквівалентом *well*.

Українська лексема *ну*, так само як і англійська *well*, хоч і належить до найчастотніших слів розмовного мовлення, проте в художніх діалогах не демонструє бажаної образності, втрачає тонкі відтінки значень внаслідок неможливості прямої передачі інтонації, тому надмірне її вживання в художньому перекладі не є бажаним. Часто повторювані лексеми в англійській оригіналі вимагають синонімічних заміни у друготворі, включенні до їх складу оціночних, емоційних, експресивних лексем, тобто всього, що вноситься у текст інтерпретуючим сприйняттям перекладача.

Далеко не завжди словник може повністю відобразити смислову структуру дискурсивного маркера. Дифузність значень поліфункціонального слова у багатьох випадках є причиною того, що тлумачні словники сучасної англійської мови по-різному описують семантичні параметри одних і тих самих лексем, виділяючи в них неоднакову кількість значень. Наприклад, розгляньмо семантичну структуру дискурсивного маркера *why*, представлену у різних англійських тлумачних словниках: *used to express surprise* [16; 17; 18], *indignation or annoyance* [17; 18], *to add emphasis to a response* [19; 20], *disagreement* [17], *shock* [16], *anger* [16], *impatience* [21], *reflection* [21], *objection* [21].

У багатьох випадках необхідний перекладачу контекстуальний відповідник можна знайти за допомогою словників синонімів. Синонімічні ряди цільової мови можуть підказати перекладачу необхідне значення, допомогти йому передати смисл оригіналу. Словники синонімів наводять перекладача на думку стосовно того чи іншого відтінку значення слова, тобто грають свого роду роль підказки [6, с. 121].

“Словник синонімів української мови” [14], укладений на матеріалах авторитетних словників української мови та ґрунтовних мовознавчих досліджень, містить багаточисельні синонімічні ряди, які супроводжуються семантичними, та, що важливо, стилістичними характеристиками. Уживання синонімів ілюструється типовими для них контекстами – цитатним матеріалом із художньої, публіцистичної та наукової літератури. Дане джерело може виявитися надзвичайно корисним для перекладача художньої літератури, оскільки відображає розвинену синоніміку української мови, здатну задовольняти найрізноманітніші потреби мовців для передачі тої чи іншої комунікативної функції з її найтоншими відтінками, емоційно-експресивними та оцінними нюансами.

З іншого боку, як стверджує В. Крупнов, підбір відповідників та еквівалентів у перекладі не здійснюється на основі синонімічних рядів цільової мови як таких. Ці ряди, відіграючи допоміжну роль у процесі перекладу, дійсно можуть підказати перекладачу контекстуальне значення, допомогти йому передати смисл оригіналу. Проте, словник синонімів, як і будь-який інший словник, не здатний замінити рішень, що приймаються на основі творчої сутності перекладу. Словник допомагає перекладачу у його діях та операціях, але він не обмежує та не повинен обмежувати аналітико-пошукову стратегію діяльності перекладача [6, с. 31].

Розробка теоретичних принципів лексикографічного опису дискурсивних маркерів та відбір параметрів, релевантних для словникового подання слів цього класу, залишається актуальним завданням сучасної лексикографії.

Усвідомлення необхідності лінгвістичного осмислення та інвентаризації дискурсивних одиниць спонукало Л. Медведєву та Н. Холден створити перший у вітчизняній практиці словник [10], в якому зареєстровано мовленнєві ідіоми, вигуки та звуконаслідування, що вживаються в англійській мові, а також їхні українські функціональні аналоги. У даному словнику подані найсуттєвіші прагматичні значення одиниць, більшість утворень проілюстрована прикладами їх вживання у мовленні, відібраних переважно з творів сучасної і класичної художньої літератури англійських авторів.

Варто зауважити, що автори словника пропонують варіанти перекладу не до кожної дискурсивної одиниці, крім того, трапляються випадки, коли замість українських еквівалентів наводяться лише пояснення умов їхнього вживання. Зазвичай, після кожного виразу або значення українською мовою подається або безпосередньо за допомогою еквівалентів, наявних в українській мові, або опосередковано – шляхом посилання на функціонально близьку одиницю, яка має український еквівалент.

На нашу думку, не завадило б продемонструвати у словнику випадки відтворення в українському перекладі конкретних діалогічних фрагментів, в якому вживається той чи інший вигук, та навести, окрім загальноновживаних відповідників, ще й оказіональні, індивідуально-авторські, що значно б розширило наше уявлення про комунікативну семантику вигуків та прагматичних ідіоматичних виразів.

Близька спорідненість української та російської мов дає нам можливість скористатися лексикографічними напрацюваннями, присвяченими відтворенню російських неповнозначних слів англійською мовою та навпаки.

У цьому контексті слід згадати про “Російсько-англійський словник вигуків” Д. Квесилевича та В. Сасино [13], який містить, окрім власне вигуків та звуконаслідувань, ще й релятиви, тобто слова, що вживаються у мовленні із загальним значенням реакції на слова співрозмовника або ситуацію. З етимологічної точки зору релятиви дуже різноманітні, частина з них походить від часток (*а?*, *ну!*, *вот!*), іменників (*дудки!*, *факт!*, *комедія!*, *порядок!*), прислівників (*пусто!*), займенників (*ничего!*), прислівників (*здорово!*, *ладно!*), дієслів (*давай!*, *идет!*, *скажешь!*), входять до складу фразеологізмів (*тоже мне!*, *ничего сказать!*, *с ума сойти!*).

Автори словника розглядають усю сукупність релятивів російської мови як певне функціональне поле, ядро якого по праву займають вигуки, як слова, що слугують для вираження почуттів та волевиявлення мовця. До релятивних вигуків відносяться емоційні та імперативні вигуки, а також етикетні формули. За межами функціонального поля релятивів залишаються звуконаслідування та дієслівно-вигуківі слова. Д. Квесилевич та В. Сасина зосередились на найбільш частотних релятивах, пропонуючи до кожної лексеми тлумачення її вживання, перелік англійських еквівалентів та ілюстративні цитати з художньої літератури. Чимало розглянутих релятивів є просторічними одиницями, тому даний словник, на переконання його авторів, надає суттєву практичну допомогу перекладачам художніх творів. У словнику можна знайти корисну інформацію щодо функцій та особливостей

зворотнього перекладу *ah, all right, eh, huh, I see, naturally, now, oh, okay, really, so, well, why*, яка може стати у нагоді при дослідженні дискурсивних маркерів в англо-українському перекладі.

У 2003 році у російській лексикографії з'являється "Англо-російський словник службових слів" [15], що містить системний опис структурних лексичних одиниць сучасної англійської мови та їхні російські відповідники. Словник поділено на дві частини: у першому розділі подано розгорнуту класифікацію сполучників та коннекторів (*namely, when, besides, as though, so...that, as well as, and, in order, because, consequently, if, wherever, as soon as, at first, although, but* та ін.), багато уваги приділяється порівняльному опису синтаксису складних речень англійської та російської мов, другий розділ присвячено лексичним засобам, що модифікують значення речення або понадфразової єдності – часткам, модальним та вставним словам (*actually, anyway, certainly, now, okay, so* та ін.). У даному лексикографічному джерелі для нас можуть виявитися корисними дані окремих статей, що містять семантико-синтаксичні характеристики багатозначних одиниць з ілюстрацією прикладів їх вживання у мовленні, перелік семантичних функцій логічних та емпатичних модифікаторів, що подано у додатку, а також глосарій, який включає текстово-ситуативні відповідники англійських модифікаторів. Однак, слід наголосити, що у цьому словнику ми знаходимо лише деякі лексеми, які позиціонуються у нашому дослідженні як дискурсивні маркери, майже відсутній опис *oh* та *well*.

Розглянуті недоліки існуючих лексикографічних описів, як ми усвідомлюємо, є системними, адже за своєю суттю жоден словник не в змозі охопити усі можливі контекстуальні відповідники дискурсивних маркерів, і перекладачу доводиться встановлювати їх власноруч. Зазвичай перекладач може очікувати від словника не тільки підтвердження того, що він уже знає, або про що здогадується, а й систематизації свого знання, вказівки на вірний напрямок у пошуку необхідного відповідника. Для перекладача словник має виступати засобом дослідження, до якого він звертатиметься у першу чергу, проте інформація, яку містить словник, повинна підкріплюватися фоновими знаннями, власною інтуїцією і тактом, перекладацьким досвідом та творчим підходом, коли мова йде про художній переклад.

Література:

1. Англійсько-український словник. Українсько-англійський словник : 250 000+250 000 : два в одному томі : 500 000 од. пер. / під ред. Бусела. – К.; Ірпінь : Перун, 2010. – 1568 с.
2. Берков В. П. Двухязычная лексикография: Учебник / В. П. Берков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ООО "Издательство Астрель" : ООО "Издательство АСТ" : ООО "Транзиткнига", 2004. – 236 с.
3. Большой Англо-русский словарь / под ред. И. Гальперина и Е. Медниковой. – Т. 1, 2. – М. : Русский язык, 1987. – 1038, 1072 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250 000 / Вячеслав Тимофійович Бусел (уклад. і гол. ред.). – К. ; Ірпінь : Перун, 2007. – 1736 с.
5. Каптюрова О. В. Семантика англійського вигуку *Oh* // Мовні і концептуальні картини світу. – Вип. 24, Ч. 2. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2008. – С. 25-29.
6. Крупнов В. Н. Лексикографические аспекты перевода : Учеб. пособие для ин-тов и фак. иностр. яз. – М. : Высшая школа, 1987. – 192 с.
7. Курносова Н. О. Лексикографічна розробка вигуків в двомовних словниках (на матеріалі сучасної англійської мови) / Житомирський інженерно-технологічний ін.-т. – Житомир, 1994. – 11 с. – Деп. в ДНТБ України №2144-Ук 94.
8. Мамушкина С. Ю. Семантика и прагматика междометий в современном английском языке : дис...канд. филол. наук : 10.02.04 "Германские языки" / Самарский государственный педагогический университет. – Самара, 2003. – 175 с.
9. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология. – К. : Знання, 2004. – 362 с.
10. Медведєва Л., Холден Н. Англо-український словник : Мовленнєві ідіоми, вигуки, звуконаслідування. – К : Дніпро, 2003. – 536 с.
11. Новий англо-український словник = Modern English-Ukrainian dictionary : понад 160 000 слів та словосполучень / укл. Балла М. І. – 4-е вид., випр. та доп. – К. : Чумацький Шлях, 2007. – 668 с.
12. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика. – М : Международные. отношения, 1974. – 216 с.
13. Русско-английский словарь междометий = Russian-English Dictionary of Interjections. – М. : ООО Издательство Астрель, ООО Издательство АСТ, 2001. – 512 с.
14. Словник синонімів української мови, у 2-х томах / укл. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк та ін. – Київ : Наукова думка, 1999.
15. Хидекель С. С., Кауль М. Р., Гинзбург Е. Л. Англо-русский словарь служебных слов = Connectors and Modifiers. English-Russian Dictionary / С. С. Хидекель, М. Р. Кауль, Е. Л. Гинзбург. – М. : Русский язык, 2003. – 416 с.
16. Collins Cobuild Advanced Learner's English Dictionary / New Digital Edition, 2008 // АБВУ Lingvo x3 (Світ словників, енциклопедій та професійного перекладу) Три мови, 69 словників. – ТОВ "АБІ Україна", 2008.
17. Collins English Dictionary / 8th Edition, 2006 // АБВУ Lingvo x3 (Світ словників, енциклопедій та професійного перекладу) Три мови, 69 словників. – ТОВ "АБІ Україна", 2008.
18. Longman Dictionary of Contemporary English. The Living Dictionary / ed. by S. Bullon. – Harlow, England : Pearson Education Limited, 2003. – 1949 p.
19. New Oxford American Dictionary / 2nd Edition, 2005 // АБВУ Lingvo x3 (Світ словників, енциклопедій та професійного перекладу) Три мови, 69 словників. – ТОВ "АБІ Україна", 2008.
20. Oxford Dictionary of English / revised Edition, 2005 // АБВУ Lingvo x3 (Світ словників, енциклопедій та професійного перекладу) Три мови, 69 словників. – ТОВ "АБІ Україна", 2008.
21. Oxford Modern English Dictionary / ed. by D. Thompson [2 edition]. – Oxford University Press, 1996. – 1248 p.